

УДК 81'367.625:821.161.2

Іванна ВАКАЛЮК,

*аспірантка кафедри української мови ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет імені Василя Стефаника»
(Україна, Івано-Франківськ) v-ivanna@ukr.net*

СИНТЕТИЧНІ ТА АНАЛІТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ДОСТАТНЬОЇ ІНТЕНСИВНОСТІ ДІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ІВАНА ФРАНКА)

У статті здійснено аналіз синтетичних та аналітичних засобів вираження достатньої інтенсивності дії. Виявлено особливості та продуктивність використання синтетичних та аналітичних засобів достатньої інтенсивності дії.

Ключові слова: *інтенсивність дії, достатня інтенсивність, інтенсифікація, аналітичні засоби, синтетичні засоби, конкретизатор.*

Лит. 11.

Ivanna VAKALIUK,

*graduate student Department of Ukrainian language,
SHEE "Vasyl Stefanyk Subcarpathian National University"
(Ukraine, Ivano-Frankivsk) v-ivanna@ukr.net*

SYNTHETIC AND ANALYTIC MEANS OF EXPRESSING SUFFICIENT INTENSITY IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE (IN THE POETIC LANGUAGE OF IVAN FRANKO)

The article is issued researching the functional semantic category of the action intensity which is correlated with the morphological and syntactic language levels.

The author analyzes the analytic and synthetic means of expressing of sufficient intensity action in the poetic language of Ivan Franko and indentifies their functional semantic characteristics. The definitions of verbs selection with action intensity semantics are determined. The analytic and synthetic means of expressing of sufficient intensity action are defined.

The analysis means of expressing of sufficient intensity action verbs is conducted in semantic, wordformation and functional aspects in the poetic language of Ivan Franko in the field of which the specific of explored verbs realization appears.

The analytic and synthetic means of expressing of sufficient intensity action on the special definitions are described in the paper. The intensive action verb are characterized by internal intensive definitions and syntactic compatibility.

Key words: *intensity action, sufficient intensity, intensification, analytic means, synthetic means, specifier.*

Ref. 11.

Иванна ВАКАЛЮК,

аспірантка кафедри українського мовознавства

*ГВУЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ)*

v-ivanna@ukr.net

**СИНТЕТИЧЕСКИЕ И АНАЛИТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА
ВЫРАЖЕНИЯ СЕМАНТИКИ ДОСТАТОЧНОЙ
ИНТЕНСИВНОСТИ ДЕЙСТВИЯ В СОВРЕМЕННОМ
УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ
ИВАНА ФРАНКО)**

В статье осуществлен анализ синтетических и аналитических средств выражения достаточной интенсивности действия. Выявлены особенности и продуктивность использования синтетических и аналитических средств достаточной интенсивности действия.

Ключевые слова: *интенсивность действия, достаточная интенсивность, интенсификация, аналитические средства, синтетические средства, конкретизатор.*

Лит. 11.

Постановка проблеми. Різноманітність природи повнозначного слова, зокрема дієслова, зумовлює значну увагу лінгвістів до вивчення складної системи його різноаспектних значень. В українському мовознавстві окремі аспекти дослідження семантико-граматичних розрядів дієслів знайшли відображення в розвідках В. Русанівського, М. Плющ, А. Гриценка, І. Вихованця, К. Городенської, А. Загнітка, В. Барчука.

Сутність категорії інтенсивності в загальномовному вияві та її взаємозв'язок із суміжними категоріями (градуальністю, кількістю, експресивністю, оцінкою) була предметом вивчення у працях М. Плющ, Т. Сидоренко, М. Гурко, Н. Бойко, Л. Дідун, С. Родіонової та ін. Як окрему функціонально-семантичну категорію дії розглядає інтенсивність О. Попенко (див.: [5]).

Метою статті є аналіз синтетичних та аналітичних засобів вираження достатньої інтенсивності дії.

Вклад основного матеріалу. У граматиці категорія інтенсивності є структурним компонентом більш загальної дієслівної категорії інтервалу та відображає різний вияв некротної кількості дії [1, 162-174]. Дієслівна квантитативність є компонентом значення тривання – інваріантної семантики морфологічного класу дієслів; вона має два різновиди: ітеративність та інтенсивність [1, 141-145]. Саме такий підхід до трактування

дієслівної інтенсивності та встановлення її семантичних різновидів, на нашу думку, є продуктивним у сучасній граматиці.

Кількісний компонент дієвості, виражений як інтенсивність дії, має чотири різновиди: недостатню, помірну, достатню та надмірну дії [1, 170]. В українській мові розвинена система засобів вираження інтенсивності дії, до яких належать спеціалізовані синтетичні засоби, зокрема префікси, аналітичні – конкретизатори із різним рівнем експлікації „сили дії”, а також семантико-синтаксична структура речення, ядром якої є дієслівний предикат зі значенням інтенсивності дії. Наприклад, недостатню інтенсивність універсально виражає подвійний префікс *недо-*, конкретизатори *недостатньо*, *замало* і *под*.

С. Родіонова відносить інтенсифікатори типу *дуже*, *неймовірно* як експліцитні чинники квантитативності до лексичних засобів, характеризуючи інтенсивність як семантичну категорію [7, 159-160]. Ймовірно, під час аналізу інтенсивності в загальномовному обсязі така диференціація виправдана, однак характеризуючи інтенсивність як граматичне значення дієслівного інтервалу, встановлюємо граматичні засоби формальної репрезентації, серед яких конкретизатори є елементами аналітичної сфери граматики.

За іншого підходу прислівники-конкретизатори відносять до синтаксичних засобів, оскільки ці слова виступають у ролі обставинних поширювачів [8, 13]. Однак на граемному рівні форми *начитатися* і *читати досхочу* тотожні та відрізняються тільки способом експлікації граматичного значення.

Об'єктом аналізу дієслова із семантикою достатньої інтенсивності обрано не випадково, оскільки цей різновид найчастотніший та дає змогу апробувати модель опису дієслів зі значенням інтенсивності. І. Франко майстерно використовує в художній мові багатий потенціал українського дієслова, його тексти репрезентують широкий спектр дієслівних форм та значень та дають змогу всебічно охарактеризувати семантичні модифікації дієслівної інтенсивності.

Найбільш продуктивними способами вираження граматичного значення інтервалу в українській мові є синтетичний та аналітичний. Інтенсивність репрезентують дієслівні префікси, серед яких виокремлюємо спеціалізовані, які є самодостатнім засобом репрезентації значення достатньої інтенсивності, та неспеціалізовані, які виявляють семантику інтенсивності синкретично, тобто водночас указують і на інші семантичні різновиди інтервалу, є поліфункціональними.

Аналітичні засоби вираження інтенсивності не підпали повній морфологічній грамадикалізації та виконують роль аналітичної морфеми і

придієслівної синтаксеми; вони можуть вживатися як додатковий чи рідше самостійний експлікатор значення достатньої інтенсивності. Ці засоби визначаємо як граматичні конкретизатори. Наприклад, «–*Ей, шваг্রে, шваг্রে, – сказав, наблизившись і приїднімаючи кучму, – чи много-то я тобі порогів наоббивався за жебрами хлібом, що так мене вітаєш!*» – конкретизатор достатньої інтенсивності дії *много-то* уживається разом зі спеціалізованим префіксом *на-* та є додатковим; «*Вони, бідні, давно ждуть мене і сьогодні, як навмисно, порозцвіталися в повній красі...*» – конкретизатор *в повній красі*, уживаючись із дистрибутивним дієсловом *порозцвіталися*, надає йому значення достатньої інтенсивності завдяки двом чинникам: позначенню «сили дії», що забезпечує повноту її здійснення (*у всій красі*) та імплікації цієї ж семантики дистрибутивом, який вказує на реалізацію дії щодо усіх суб'єктів; без конкретизатора семантику достатньої інтенсивності дієслово не виражає.

Як було зазначено, у формуванні семантичної категорії інтенсивності дії беруть активну участь морфеми. Проаналізуємо найбільш вживані префікси, що можуть служити морфологічними засобами вираження достатньої інтенсивності дії. Найпродуктивнішим та семантично прозорим засобом є префікс *на-*: «*Ех, що ми ту вже й наговорилися, й наплакали! Боже моцний! А твої братті!...*»; «*Не до жартів їм, сердешином, та пісень. Лиш спочити б, наробившися весь день!*».

Вважають, що дієслова зі значенням достатньої інтенсивності творяться від основ різних лексико-семантичних груп префіксом *на-* та постфіксом *-ся* (див.: [2, 239]). У наведеному прикладі дієслово *наплакали* ужито без постфікса *-ся* (пор.: *наскладати, назбирати*). На нашу думку, в аналізованому різновиді дієслів постфіксація не є облігаторною.

Якщо префікс *на-* вживається разом із постфіксом *-ся* (*-сь*), зворотна форма дієслова дає можливість виразити достатню інтенсивність дії як реалізацію інтенції суб'єкта чи оцінку дії наратором. На думку В. Русанівського таке поєднання дієслівних морфем вказує на вичерпність інтенсивно виконуваної дії [6, 233]. Наприклад: «*Сьогодні, на моє щастя, нічну службу має Спорши, а він як набалакається звечора, то потім дріматиме всю ніч.*»; «*І ми наслужились, назнались біди! Мами помирали...*»; «*Чи ще ж то ви мало наслужились Москві і ляхові? Чи ще ж то ви мало наточились Братерської крові?».*

Заперечну форму дієслова із префіксом *на-* формально можна віднести до одного з варіантів вираження достатньої інтенсивності дії (див.: [1, 170]). Однак можна вважати, що заперечна частка *не* при предикативі, вираженому дієсловом достатньої інтенсивності дії (наприклад, *наговоритися*), трансформує його значення достатності, а предикатна

структура презентує недостатність дії: «–*Горпино, серце, зажди на хвилечку! Ми ще й не наговорилися...*» (*не наговорились* = *недоговорили*). Це свідчить про об'єктивність виокремлення в структурі дієслівної інтенсивності внутрішніх бінарних опозицій достатність / недостатність, помірність / надмірність.

Префікс *ви-*, з одного боку, відносять до екплікаторів достатньої інтенсивності із дієсловами руху [2, 239], з іншого, – кваліфікують як неспеціалізований через необхідність залучення контексту для встановлення дієслівного значення достатньої інтенсивності [1, 171]. Виявлено, що префікс *ви-* може уживатися із дієсловами різних семантико-граматичних груп та презентувати диференційну сему достатності дії – інтенсивність, що вказує на повну її реалізацію. Таким чином, вважаємо цей формант спеціалізованим маркером достатньої інтенсивності дії: «*Фрузя виплакалася, і їй зробилося легше...*»; «*На тій обушниці батько виковував обух дуже старанно...*»; *І заким слуги добігли до корими та випросили в когось пару лихих шкاپ, щоб бігти в погоню за злодієм, уже злодія з кіньми й слід застиг.*»; «*Гляньте лишень на єго мундир! Се він сам собі таке викрацював!*».

Коли дія перехідного дієслова спрямована на множину об'єктів, на значення інтенсивності накладена семантика дистрибутивності; домінантність значення достатньої інтенсивності виявляють конкретизатори, що вказують на повноту здійснення дії: «*В одній коримі коло Доліни, що стояла відлюдно серед поля, вночі **вирізано** цілу орендарську родину.*»; «*А може, Радичів пригадав собі тепер усіх тих серн, цапів та диких кабанів, яких у ньому **вистріляно** остаточної зими?*».

У випадку, коли при перехідних дієсловах вживається одиничний об'єкт, дистрибутивне значення нівельоване, а грамема виражає тільки семантику достатньої інтенсивної дії; префікс *ви-* виступає як самостійний засіб інтенсифікації дії: «*Панталасі видалось навіть, що чує шепіт молитви, якою та «гінча собака» дякує Богу за те, що їй таки вдалось **виноухати** та догонити арештанта.*»; «*Тут на сій планеті, скінчився вже твій творчий *Sturm und Drang*; той надмір сил, і соків, і тепла вже **вичерпавсь**...*».

На семантику інтенсивності може бути накладене значення фазовості дії, зокрема лімітності, якщо ужито темпоральний конкретизатор означеної тривалості дії: «*Так **вислужив** Спорши других дванадцять літ*»; «*...відпочиває, опертий на державні дзюбаки. – Злодій вуйко! Три ночі **вимучив** мене.*

У дієсловах руху та конкретної дії достатня інтенсивність виражена за допомогою поліфункціонального префікса *об-*. Префікс *об-*, приєдну-

ючись до основ ітеративних дієслів, надає грамеми подвійної семантики – ітеративності в різновиді дистрибутивності і достатньої інтенсивності: «Вона **оббігала** вже **всі хати** по селу, **всі закамарки** і **всі сади...**» – у наведеному прикладі формант *об-* виражає достатність дії, яка вичерпана завдяки здійсненню щодо всіх об'єктів, і водночас дистрибутивно-просторове значення. Семантика достатньої дії у похідних з префіксом *об-* може бути увиразнена конкретизатором – аналітичним засобом, який однозначно диференціює чи підсилює функцію синтетичного: «*Отим-то Ганна взяла собі звичай щовечора **обнювати** його добре і навіть з собою до комори брала фляшку горілки...*».

Варто зазначити, що конкретизатор як функціонально самостійний засіб позначення достатньої інтенсивності переважно виступає при дієсловах, у семантиці яких імпліковано типологічний компонент кількості дії. Це найчастіше кратні дієслова мультиплікативної та дистрибутивної дії: «*Всі зорі збігла я, атоми всі в природі **Перешукала** скрізь, тебе ж спиткати годі...*» – на достатній ступінь вияву інтенсивності дії вказує дієслово із префіксом *пере-* в мультиплікативній функції та семантично прозорими конкретизатором повноти дії *скрізь*. «*Ми **переговорили** все, що могло цікавити його, та швидко обоє наткнулися на такі теми, про які не хотілося говорити.*» – достатню інтенсивність виражає дієслово із префіксом *пере-* в мультиплікативній функції та конкретизатор повноти дії *все*.

Різноманітні форми конкретизаторів мають послідовне використання та є ключовими засобами для вираження достатньої інтенсивності дії при префіксальних дієсловах: «*–Ох, ох, ох! **Усі кості** в крижах **переламані**, кров **обілляла** ціле лице!*». Перший дієслівний предикат наведеного прикладу *переламані* має суб'єктно-дистрибутивне значення, а конкретизатор надає йому семантики достатньої інтенсивності; другому предикатові *обілляла* достатньої для повної реалізації інтенсивності дії надає конкретизатор *ціле лице*. Як бачимо, конкретизатори інтенсивності дії можуть бути однослівними (*скрізь, все* – попередній приклад) чи словосполученнями (*усі кості, ціле лице* – аналізований приклад), які хоч формально членовані, у функції конкретизатора виступають як семантично нечленовані структури.

Щодо морфологічного вираження конкретизатори ділимо на прислівникові (адвербіальні), що прилягають до дієслова-предиката, та іменні (субстантивні) – однослівні чи словосполучення, які у ролі об'єкта керовані дієсловом-предикатом чи пов'язані зв'язком координації у суб'єктній позиції. Адвербіальні конкретизатори є найчастіше власне прислівниками способу чи міри, що об'єктивно орієнтує дієслово-пре-

дикат на вираження квантитативної семантики, зокрема інтенсивності: «*Поступив крок, другий – іще чути. Розлягається виразно, пискливо, в прискоренім темпі, лиш не знати з якої казні.*»; «*Кожне місце довкола тих млинівок, найбільш улюблений терен наших забав, оглядали і обнишпорювали ми зовсім докладно.*».

Прислівники *щосили, щомоці*, на перший погляд, виражають значення надмірної інтенсивності, оскільки експлікують максимальне зусилля суб'єкта дії для її реалізації: «*Замість відповіді Бовдур ногою щосили копнув селянина в живіт...*»; «*Але Бовдур не слухав того гомону, що стояв коло дверей і щомоці зримає кулаками.*». Однак «сила дії», необхідна для її виконання, визначена суб'єктом та є оптимальною для її здійснення, отже достатньої інтенсивності.

Частки, що мають сему квантитативності, уживаються при дієсловах із префіксами-інтенсифікаторами часто в поєднанні із квантитативним прислівником та увиразнюють значення достатньої інтенсивності дії: «*Адже ж вона недаром покинула задля нього батька й матір, недаром набідувалася так багато!*»; «*Тільки з крайньою натугою жандарм вигромосився на берег. Був мокрий до ниточки...*». Частки як морфологічні аналітичні маркери, що мають максимально узагальнену семантику, зараховуємо до граматичних індексів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Інтенсивність – ключова ознака дієслівної дії. Квантитативна семантика інтенсивності корелює із квантитативною семантикою кратності. Інтенсивність – кількісна ознака, що характеризує дію з погляду повноти її здійснення. Достатність дії – базова ознака її інтенсивності, оскільки ця інтервальна форма дієслова вказує на дію, зорієнтовану на повну її реалізацію та є найчастотнішою в структурі інтенсивної семантики інтервалу.

Форми достатньої інтенсивності дієслівної дії репрезентують синтетичний та аналітичний способи репрезентації граматичного значення. Найпродуктивнішими засобами вираження семи достатньої інтенсивності дії є префікси та конкретизатори. До спеціалізованих належать префікси *на-* та *ви-*, оскільки можуть виражати достатню інтенсивність самостійно та поєднуватись із широким спектром семантико-граматичних різновидів дієслівних основ. Частотним, але не облігаторним є використання разом із префіксом постфікса *-ся, (-сь)*.

Префікс *об-*, *пере-*, *роз-* є поліфункціональними, інтервальну семантику достатності самостійно не експлікують, тому у функції інтенсифікаторів достатньої дії вживаються разом із конкретизаторами. Серед аналітичних засобів виокремлюємо конкретизатори адвербіальні зі зна-

ченням способу та міри та субстантивні в об'єктній чи суб'єктній функції, які за будовою бувають однослівними та словосполученнями, що виступають як семантично неподільні структури, до складу яких входять означальні грамеми квантитативної семантики (наприклад, *увесь, цілий*).

Частки як морфологічні аналітичні форми узагальненої семантики є додатковими засобами вираження достатньої інтенсивності дії та кваліфікуються як граматичні індекси.

Синтетичні й аналітичні засоби вираження достатньої інтенсивності дієслівної дії хоч і різняться функціонально, є рівноцінними формами репрезентації некратної квантитативної семантики інтервалу українського дієслова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барчук В. М. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис: Монографія. / В. М. Барчук. – Івано-Франківськ: Сімик, 2011. – 416 с.
2. Городенська К. Дієслово / К. Городенська // Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – С. 217-297.
3. Городенська К. Г. Семантичні функції дериваційних морфем / К. Г. Городенська. // Мовознавство, 1987. – №1. – С.20-30.
4. Городенська К.Г. Префіксально-суфіксальний словотвір / К.Г. Городенська // Словотвір сучасної української мови. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 285-313.
5. Попенко О.М. Функціонально-семантична категорія інтенсивності дії: автореф. дис... канд. філол. наук. / О. М. Попенко, Київ, 2005. – 21 с.
6. Русанівський В. М. Префіксальний словотвір / В. М. Русанівський. // Словотвір сучасної української мови. – К.: Наук. думка, 1979. – С.228-284.
7. Родионова С.Е. Интенсивность и ее место в ряду других семантических категорий / С.Е. Родионова // Славянский вестник. – Вып. 2. – М.: МАКС Пресс, 2004. – С. 303-308.
8. Сидоренко Т.М. Кількісні способи дієслівної дії в українській мові: автореф. дис... канд. філол. наук. Київ, 2005. – 21 с.
9. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
10. Франко І. Я. Твори в 2-х томах. Т. 1: Вірші. Поєми. / І. Я. Франко. – К.: Дніпро, 1981. – 533 с.
11. Франко І. Я. Твори в 2-х томах. Т. 2: Оповідання./ І. Я. Франко. – К.: Дніпро, 1986. – 557 с.

REFERENCES

1. Barchuk V. M. Hramatychna temporalnist: Interval. Chas. Taksys: Monohrafiia. – Ivano-Frankivsk: Simyk, 2011. – 416 s.
2. Horodenska K. Diieslovo / K. Horodenska // Teoretychna morfologiia ukrainskoi movy. – K.: Pulsary, 2004. – S. 217-297.

3. Horodenska K. H. Semantychni funktsii deryvatsiinykh morfem // *Movoznavstvo*, 1987. – №1. – S. 20-30.
4. Horodencka K.H. Prefiksarno-sufiksalny slovotvir / K.H. Horodenska // *Slovotvir suchasnoi ukrainskoi movy*. – K.: Nauk. dumka, 1979. – S. 285-313.
5. Popenko O.M. Funktsionalno-semantychna katehoriia intensyvnosti dii: Avtoref. dys. kand. filol. nauk. Kyiv, 2005. – S. 21.
6. Rusanivskiy V. M. Prefiksalny slovotvir // *Slovotvir suchasnoi ukrainskoi movy*. – K.: Nauk. dumka, 1979. – S. 228-284.
7. Rodionova S.Ye. Intensivnost i ee mesto v ryady drugikh semanticheskikh kategoriy / S.Ye. Rodionova // *Slavyanskiy vestnik*. – Vol. 2. – M.: MAKSS Press, 2004. – S. 303-308.
8. Sydorenko T.M. Kilkisni sposoby diieslivnoi dii v ukrainskii movi: Avtoref. dys. kand. filol. nauk. Kyiv, 2005. – 21 s.
9. *Slovyk ukrainskoi movy: V 11 t.* – K.: Naukova dumka, 1970-1980.
10. Franko I. Ya. *Tvory v 2-kh tomakh. T. 1: Virshi. Poemy.* – K.: Dnipro, 1981. – 533 s.
11. Franko I. Ya. *Tvory v 2-kh tomakh. T. 2: Opovidannia.* – K.: Dnipro, 1986. – 557 s.